

Mødet, stereotyper og ...

af Mogens Lilleør, 1997

Ordet 'stereotype' har flere betydninger: Inden for trykkekunsten betyder det en trykkeplade, dvs. en metalstøbt kliche med en indtset negativ til billedtrykning. Andre betydninger af ordet er 'ligesom', 'på samme måde' (simile) eller slet og ret 'formular'. Mere moderne betydninger er '(fast) fordom', 'stærkt forenklet opfattelse' (plus psyk. betydning). Fælles for alle betydningerne er at de rummer noget 'skematisk'.

Stereotyper er nødvendige redskaber for et meningsfuldt liv. De fungerer som instrumenter til at skabe meningssammenhæng i en kompleks verden opsplittet i et mangefold af indtryk. Kategoriseringer ved hjælp af stereotyper, skemata, indgår i måden individet forvandler indtryk til indsigt, dvs. blot og bar registrering forvandles til den forståelse som implicerer sammenhæng og mening. Stereotyper er altså erkenderedskaber for så vidt de indgår som en del af den forforståelse individet møder verden igennem. Stereotyper er en del af inventaret, der konstituerer individets forventningshorisont, en del af det værktøj individet foregriber verdensforløbet med. Når et individ lærer noget, udvikler sig, skyldes det at det er i stand til at modificere sine forventninger alt efter mødet med verden, dvs. individet justerer sin horisont ind efter sine skuffede forventninger (K.R.Popper). Det 'lærer af sine fejltagelser'. Men det kan det altså kun hvis det er i stand til at modificere sine stereotyper.

Stereotyper skal grundlæggende ikke forstås som resultater af en abstraktionsproces med formålet at opnå forsimpning. De er som en del af vort biologiske udstyr abstrakte, forsimplede 'første tilnærmelser', løse, formbare kategorier som gradvist gøres tættere, mere konkrete, så de gengiver det der skal reproducere. Det abstrakte har i denne forstand førsterang (F.A.Hayek). Men stereotyper kan også være abstraktioner eller generaliserede størrelser, som er produkter af individets opvækst og færdnen i en given kultur. Det afgørende er, at den der ikke er i stand til at modificere sine stereotyper møder ikke verden og er ikke i stand til at lære noget nyt endsige være kritisk (analogt med den indoktrinerede som pr. definition ikke ser nogen grund til at modificere sit synspunkt).

Stereotyper fungerer frugtbart som teoriudkast som testes og gradvist tilnærmes verden. Et gæt der modificeres og tilpasses. En adækvat forståelse af verden indeholder adækvate stereotyper eller skemata. Analogt hermed gælder det, at kunstneren der skal male et portræt af en person eller et landskabsmotiv, ikke starter 'from scratch' med en fuldstændig billedtom bevidsthed. Han starter tværtimod med visse stereotyper for ansigt og krop eller for landskab med bakker og dale evt. bondegård. Grad-

vist modificerer han sine stereotyper så de til sidst ligner henholdsvis personen og landskabet (E.Gombrich). Ved hjælp af stereotyper indfanger han så at sige personens udtryk og landskabets sjæl.

Af og til støder man på idealet om at møde 'det hele menneske': Jeg møder den hele anden eller den anden som en helhed. Dette kunne svare til, at jeg i mødet realiserer det hegelianske videnskabsideal, hvor mit totalitære blik, min viden så at sige gennemlyser den anden i og med det abstrakte ophæves. Jeg møder den konkrete person som totalitet. Mødet, som det formidles gennem den moderne videnskabs enkeltdiscipliner og kategorier, er til forskel herfor reduktionistisk. Jeg møder kun en flig af et individ, og har qua kategorien ikke mulighed for at hæve mig opover denne begrænsning. Qua det videnskabelige blik repræsenterer mit blik en forventning, en forståelse, en interesse. Dette er analogt til det almindelige møde mellem mennesker, som det formidles af mere eller mindre modificerbare stereotyper. Stereotypen er i den forstand at forstå som et filter der fremdrager aspekter (artsidentiteter) af et individ, men hverken det såkaldt hele menneske eller den momentane person, der er givet i og med øjeblikket. Taler jeg gennem min stereotype taler jeg ikke med den anden, men til min stereotype. Jeg møder ikke den anden, men højst aspekter af ham eller hende. Den såkaldt momentane anden er den, jeg møder uden fordomme eller forventninger af specifik art.

Jeg er tilbøjelig til at mene at dette 'fordomsfri møde' er umuligt for så vidt intet møde grundlæggende er ligegyldigt; det er enten båret af tillid eller mistillid i basal forstand; en forventning om at visse regler overholdes eller brydes, intet møde er neutralt, med andre ord parterne i mødet løber en risiko for at blive skuffet. Dette ret udbredte ideal om et såkaldt fordomsfrit møde mellem et mig og et du, er næppe realistisk, ja, er vel nærmest en kliche.

Jeg tror også den første 'holistiske' mulighed er umulig (og uønsket). Den ville hvis den var realiseret betyde ophør af privatsfæren. Det 1.personlige perspektiv ville fortsat kunne eksistere, men det ville ikke være privat. Denne mulighed er ideal for dem der lider af 'nærhedslængsel' (Thomas Ziehe).

Vil jeg formidle et møde mellem en person og et stof, fag eller problemstilling, så er positionen reduktionistisk. Dermed er det givet at mit møde med personen formidles og dermed forvandles (som om det formidles gennem teknologi) af forforståelse (stereotyper), som bestemmer den rolle jeg skal spille eller funktion jeg skal varetage, og de krav personen skal opfylde. Mødet er altså ikke rent, det er forstærket i forhold til opgaven at formidle et møde med faget, og det er reduceret hvad angår mit møde med personen.

Denne reduktionisme gælder måske i virkeligheden for alle relationer mellem mennesker og bestemmer den enkeltes selvforståelse og identitet? Man kan sige at personlig identitet konstitueres af de roller eller funktioner et menneske har gennem livet. En fuld personlig identitet består af de artsidentiteter vedkommende har, dvs. hvilke 'medlemskaber' vedkommende indeholder, f.eks. en person der er ordblind, vådligger, mor, kvinde, datter, ægtefælle, klient, pæn, dansker, bybo, cigaretryger etc., er 'medlem' af tilsvarende stemplende eller statusgivende grupperinger. Problemet er, når et møde udtømmende bestemmes af en eller få (måske overfladiske) artsidentiteter.

I Middelalderen betød ordet 'simile' administratorens formular, hvis korrekte udfyldelse var en betingelse for opbygningen af en administration. Det en formular indeholder, når den er fyldt ud, er selvfølgelig ikke den ting eller person, hvis data det er der nedfældes, men noget 'ligesom' tingen eller personen. Formularen tænkes i Middelalderen som et nyttigt instrument med funktionen at formidle mellem den konkrete sag og en almen lov. Den var nødvendig for at juristen kunne være virksom; for at han kunne omsætte almene love til en konkret virkelighed, dvs. forbinde de to logisk adskilte sfærer 'det almene' og 'det singulære'; 'det abstrakte' og 'det konkrete'. Denne 'skematiserende' funktion og betydning af formularen falder sammen med 'stereotypen' i betydningen 'stærkt forenklet opfattelse' i det øjeblik administratoren kun forholder sig til formularens oplysninger og ikke til personen. Altså når grundlaget for sagsbehandlingen kun er summen af de registrerede data.

Hvis juristen i middelalderen formidler mellem den universelle lov og den konkrete sag ved hjælp af formularen alene, så kan man sige at formularen (ligesom stereotypen) erstatter det personlige skøn. Om dette er muligt, har været diskuteret siden oldtiden både af Platon og Aristoteles og det diskuteres i dag. Man kan tænke sig, at det meget let bliver en uoverkommelig opgave selv i et meget begrænset og overskueligt samfund at fungere som bindeled. Hvordan afgøre hvad der er relevant i en konkret situation? Hvordan afgøre situationens mange hv-spørgsmål? Det kræver stor indsigt og modenhed. Dommeren har gennem tiden været tænkt som en sådan vismand, der kunne håndtere den svært begribelige situation. Dommerens afgørelse er et personligt konciperet skøn på basis af foreliggende materiale, sådan som det er præsenteret af sagens parter.

På en måde kan man sige, at dommeren forholder sig til det 'momentane menneske'. Det vil derimod næppe være rigtigt at sige, at dommeren mødte 'det hele menneske'. Det er dog klart at det 'momentane menneske', er en reduceret størrelse for så vidt

det repræsenteres af sagsakterne og fremmødet i retten. Kravet om mundtlighed i retten støtter tanken at fokus er på den momentane person.

I jo højere grad skriftlighed spiller en rolle, i jo højere grad er der risiko for at fokus skifter fra den momentane til enten 'det hele menneske' eller slet og ret til en stereotype. Interessen for formularer (herunder såkaldt 'skriftlige planer', handleplaner osv.) vokser formentlig med omfanget af sager der skal administreres. I takt med at det offentlige ansvarsområde vokser, vokser også behovet for at rationalisere det tidskrævende personlige skøn. Formularen eller stereotypen fungerer som en måde at rationalisere det personlige skøn på, dvs. systematisere og mekanisere det. De enkelte punkter i formularen fungerer som kriterier for hvilken slags X en person er. Mødet mellem sagsbehandler og person bliver derfor et møde mellem sagsbehandler og en ubekendt. Et X.

Problemer opstår, når formularen eller stereotypen bliver den eneste måde eller synsvinkel en person, administratoren eller systemet møder borgeren igennem. Det gælder f.eks. socialrådgiveren, der kun møder 'summen af de registrerede data'. Den der administrerer på grundlag af 'det gennemsnitlige' løber ind i tilsvarende problem. Sidstnævnte kunne være en sagsbehandler der kun møder abstraktionen 'gruppemennesket', altså 'nn' tilhører gruppen af X og den gennemsnitlige X'er går med kniv og har to voldsdomme: '*Sådan en som dig* må da synes her er lidt stille var?' Altså, man henvender sig til en type person, ikke til en person. Kun hvis sagsbehandleren virkelig følger en ung ganske tæt, ville det (måske) være muligt at undslippe 'det gennemsnitlige' som den kategori, der betinger mødet mellem sagsbehandleren og den unge?

Kriterietænkning rummer på denne måde afpersonaliseringens trussel i sig. Og det er ikke kun personen der reduceres til et X, også sagsbehandleren risikerer at forvandles til et systemets X (Jf. Kierkegaards 'Peterflere, en tap i statslegemets maskine'). Det er dette der er sket, når der ikke findes ansvarlige personer i et system, når beslutningsansvaret er blevet oversat eller fortyndet til regelfølge eller procedureoverensstemmelse. Eller f.eks. når det offentlige har visse forventninger til individer i systemet, f.eks. udtrykt i undervisningsministeriets bekendtgørelse til lærerstanden. Forventningerne internaliseres af den enkelte lærer som et professionelt krav om, at han er ansvarlig. Læreren objektiverer sig i en vis forstand for så vidt han ukritisk tilegner sig bekendtgørelsens krav og gør dem til en del af sine personlige karakteregenskaber (analogt med den indoktrinerede).